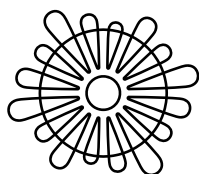

ARCHAEOLOGIA

adriatica

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR
ODJEL ZA ARHEOLOGIJU / DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

UDK 902/904

ARCHAEOL. ADRIAT.

ISSN 1846-4807

ARCHAEOLOGIA adriatica

IZDAVAČ / *Publisher*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Mihovila Pavlinovića 1, 23000 Zadar, Hrvatska

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST / *Publishing Committee*
Josip Faričić (predsjednik / *Chair*)

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / *Editor in Chief*
Ante Uglešić

TAJNICA / *Secretary*
Josipa Baraka Perica

UREDNIŠTVO / *Editorial Board*
Brunislav Marijanović (professor emeritus Sveučilišta u Zadru), Igor Borzić (Sveučilište u Zadru),
Martina Čelhar (Sveučilište u Zadru), Tomislav Fabijanić (Sveučilište u Zadru),
Mirja Jarak (Sveučilište u Zagrebu), Marko Dizdar (Institut za arheologiju, Zagreb),
Biba Teržan (Univerza v Ljubljani), Gian Pietro Brogiolo (Università degli Studi di Padova)

ADRESA UREDNIŠTVA / *Adress of the Editorial Board*
Archaeologia Adriatica
Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar, Hrvatska / Croatia
Tel. +385(0)23 200 522
E-mail: archaeologia.adriatica@unizd.hr

ARCHAEOLOGICA ADRIATICA REFERIRA SE U / *Archaeologia Adriatica is abstracted and indexed in*
- Ulrich's international periodicals directory
- DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-
Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts

DOSTUPNO NA / *Available at*
Hrčak. Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske (hrcak.srce.hr)
Morepress (morepress.unizd.hr)

ČASOPIS IZLAZI JEDNOM GODIŠNJE / *Published annually*
ISSN 1846-4807 (Tisak)
ISSN 1848-9281 (Online)
DOI 10.15291/archo

NASLOVNICA / *Cover Page*
Foto / *Photo*: S. Govorčin

SADRŽAJ / CONTENTS

MARTINA ČELHAR O životu i djelu profesorice Sineve Kukoč <i>On the Life and Work of Professor Sineva Kukoč</i>	11
MARTINA ČELHAR Bibliografija prof. dr. sc. Sineve Kukoč <i>Bibliography of Professor Sineva Kukoč</i>	21
BRUNISLAV MARIJANOVIĆ Novi nalaz žrtvenika na neolitičkom naselju u Smilčiću (Izvorni znanstveni članak) <i>New Find of an Altar from the Neolithic Settlement of Smilčić (Original scientific paper)</i>	31
KRISTINA HORVAT OŠTRIĆ Prilog poznavanju duhovne kulture neolitičkih zajednica istočnog Jadrana (Izvorni znanstveni članak) <i>A Contribution to Understanding Spiritual Culture of the Neolithic Communities of the Eastern Adriatic (Original scientific paper)</i>	47
STAŠO FORENBAHER Početak sezonskog stočarstva u Dalmaciji (Izvorni znanstveni članak) <i>The Beginning of Seasonal Pastoralism in Dalmatia (Original scientific paper)</i>	73
GIULIA RECCHIA, ALBERTO CAZZELLA The Guardian Ancestors. Burials at Bronze Age fortified Sites in the Adriatic Area: Coppa Nevigata and the Istrian Hillforts (Original scientific paper) <i>Predci-čuvari. Ukopi na brončanodobnim utvrđenim lokalitetima na Jadraniu: Coppa Nevigata i istarske gradine (Izvorni znanstveni članak)</i>	87
MAJA GRGURIĆ SRZENTIĆ Stočarstvo i ritual na gradini Vrčevo u brončano i željezno doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Animal Husbandry and Ritual at Vrčevo Hillfort in the Bronze and Iron Ages (Original scientific paper)</i>	113
PIO DOMINES PETER, MATE PARICA Podvodno nalazište Sveti Juraj – Lisac i proizvodnja soli krajem brončanog doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Sveti Juraj – Lisac Underwater Site and Salt Production at the end of the Bronze Age (Original scientific paper)</i>	133

BIBA TERŽAN

- Liburni and the Caput Adriae Region in the Early First Millenium BC –
Discussing the Liburnian two-part bow Fibulae (Original scientific paper)
Liburni i regija Caput Adriae početkom prvog tisućljeća pr. Kr. –
Razmatranje liburnskih dvodijelnih lučnih fibula (Izvorni znanstveni članak) 177

ANDREJ PRELOŽNIK

- Japodski i liburnski antropomorfni privjesci (Izvorni znanstveni članak)
Iapodian and Liburnian Antropomorphic Pendants (Original scientific paper) 201

IVAN DRNIĆ, ANA ĐUKIĆ, SLAĐANA LATINVIĆ

- Pojasna kopča s figuralnim prikazom iz Prozora (Izvorni znanstveni članak)
Belt Buckle with Figural Scene from Prozor (Original scientific paper) 241

TISA N. LOEWEN, KENNETH C. NYSTROM, MARTINA ČELHAR

- Bioarchaeological Analysis of Skeletal Remains from
Nadin Necropolis (Original scientific paper)
Bioarheološka analiza osteološkog materijala
s nekropole u Nadinu (Izvorni znanstveni članak) 259

MARTINA ČELHAR, MARINA UGARKOVIĆ

- Pojasne kopče tipa Nadin (Izvorni znanstveni članak)
Belt Buckles of the Nadin Type (Original scientific paper) 293

IGOR BORZIĆ, DINKO RADIĆ

- Rezultati rekognosciranja gradinskog naselja Brdo-Stine
kod Žrnova na otoku Korčuli (Prethodno priopćenje)
The Hillfort Settlement Brdo-Stine near Žrnovo on the Island
of Korčula – Results of a Field Survey (Preliminary communication) 341

JURE ŠUĆUR, ZRINKA SERVENTI

- Istraživanja tumula u Dobropoljcima 1960. godine
u svjetlu novijih spoznaja (Izvorni znanstveni članak)
Tumuli research in Dobropoljci in 1960 in the Light
of Recent Discoveries (Original scientific paper) 371

TONI BRAJKOVIĆ

- Rimskodobna ogledala s Velike Mrdakovice (Izvorni znanstveni članak)
Roman-Era Mirrors from Velika Mrdakovica (Original scientific paper) 423

ALKA STARAC

- Kameje iz Arheološkog muzeja Istre (Stručni članak)
Cameos from the Archaeological Museum of Istria (Professional paper) 449

IVANA JADRIĆ-KUČAN, IVANA BANOVAČ O kultu i poštivanju rimskih carica i princeza na tlu provincije Dalmacije (Pregledni članak) <i>On the Cult and Veneration of the Roman Empresses and Princesses in the Province of Dalmatia (Review paper)</i>	465
LUCIANO BOSIO, GUIDO ROSADA La fonte nella fonte L'Italia fisica nella descrizione <i>Tabula Peutingeriana</i> 4. L'idrografia 4.3. I Fiumi a settentrione del Padus. Dal Cleusis al Tiliabinte (Sintesi) Izvor u izvoru <i>Fizička geografija Italije u opisu Tabulae Peutingerianae</i> 4. <i>Hidrografija</i> 4.3. <i>Rijeke sjeverno od Padusa. Od Cleusisa do Tiliabinte (Pregledni članak)</i>	503
JOSIPA BARAKA PERICA, ANTE UGLEŠIĆ Ulomak pogrebne mense s lokaliteta Galovac – Crkvina (Izvorni znanstveni članak) <i>Fragment of a Funerary Mensa from the Site of Galovac – Crkvina (Original scientific paper)</i>	521
TONČI BURIĆ Stomorija – Miri (Kaštel Novi), primjer prostornih relacija unutar naselja u kasnoj antici i srednjem vijeku (Izvorni znanstveni članak) <i>Stomorija – Miri (Kaštel Novi), an Example of Spatial Relations within Settlements in Late Antiquity and the Middle Ages (Original scientific paper)</i>	541
MATO ILKIĆ, DEJAN FILIPČIĆ Numizmatička svjedočanstva mongolske najezde na šire područje Splita iz ožujka 1242. godine (Izvorni znanstveni članak) <i>The Numismatic Evidence of the Mongol Invasion in the wider Split Region in March, 1242 (Original scientific paper)</i>	559
KARLA GUSAR, DARIO VUJEVIĆ Vjerske medaljice iz sv. Dominika u Zadru (Izvorni znanstveni članak) <i>Devotional Medals from St Dominic in Zadar (Original scientific paper)</i>	571
NEDA KULENOVIĆ, VEDRANA GLAVAŠ, IGOR KULENOVIĆ Zračna arheologija kao metoda identifikacije formacije krškog kulturnog krajolika (Izvorni znanstveni članak) <i>Aerial Archaeology as a Method of Identifying the formation of Cultural Landscape in the Karst Area (Original scientific paper)</i>	611
<i>Upute suradnicima / Manuscript Guidelines</i>	645

RIMSKODOBNA OGLEDALA S VELIKE MRDAKOVICE

ROMAN-ERA MIRRORS FROM VELIKA MRDAKOVICA

TONI BRAJKOVIĆ

Muzej grada Šibenika
Šibenik City Museum
Gradska vrata 3
HR-22000 Šibenik
toni.brajkovic@gmail.com

UDK: 904(497.5Velika Mrdakovica)“652“

DOI: 10.15291/archo.3593

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK / ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Primljeno / Received: 2020-09-10

KLJUČNE RIJEČI:

Velika Mrdakovica, ogledala prema tipologiji G. Lloyd Morgan grupe A i K, ostava iz Hildesheima, ogledala na rimskim nadgrobnim spomenicima, rijeka Krka, skardonitanska nekropola

KEY WORDS:

Velika Mrdakovica, groups A and K mirrors in G. Lloyd Morgan's typology, Hildesheim hoard, mirrors on Roman funerary monuments, Krka river, Scardona necropolis.

Na arheološkom lokalitetu Velika Mrdakovica tijekom višegodišnjih istraživanja nekropole i naselja pronađena su tek tri rimska ogledala, tj. njihovi dijelovi, jer ni jedno nije cjelovito. Dva su, mogli bismo reći, uobičajenih i popularnih formi (prema tipologiji G. Lloyd Morgan grupe A i K), dok je jedno atipično i luksuznije izrade, a najbliža mu je analogija na prostoru germanskog barbarikuma – ostava iz Hildesheima. Sva mrdakovička ogledala pripadaju vremenu 1. – 2 stoljeću poslije Krista i pored drugog materijala svjedok su žive trgovinske razmjene stanovništva Velike Mrdakovice sa, prije svega, sjevernoitalskim proizvodnim centrima, ali i drugim krajevima Carstva.

Only three Roman mirrors, that is their parts as none of them is complete, were found in the long-term excavations of the necropolis and settlement at the archaeological site of Velika Mrdakovica. We may say that two examples belong to common and popular forms (groups A and K in G. Lloyd Morgan's typology), while one is atypical, exhibiting more luxurious craftsmanship, with closest analogy in the area of Germanic barbaricum - in the Hildesheim hoard. All mirrors from Mrdakovica belong to the period of the 1st and 2nd centuries AD and in addition to other finds, they stand as witnesses to lively trade exchange of the population of Velika Mrdakovica primarily with northern Italic production centers, but also with other parts of the Empire.

UVOD

Ogledala se javljaju dosta rano. Prvi poznati primjerak izrađen od opsidijana datira oko 6200. prije Krista iz groba u Çatalhöyük dok su metalni primjerci u upotrebi od početka 4. tisućljeća u Mezopotamiji i Iranu, tj. od početka 3. tisućljeća u Egiptu. Na Mediteranu se javljaju od 7. – 6. stoljeća prije Krista.¹ Ogledala u širokoj mjeri proizvode i upotrebljavaju Grci, Etrušćani, poslije Rimljani, ali i „barbarski“ Sarmati i Skiti.² Zapadni svijet je ponajviše prigrlilo ogledala s ručkom, rađena uglavnom od bronce i različitih bakrenih slitina,³ no od 1. stoljeća prije Krista na scenu stupa i srebro u kombinaciji s drugim materijalima ili kao primarni materijal izrade.⁴ Ogledala su prije svega dio toaletnog pribora, ali je njihova uloga i dublje, mistične naravi – apotropejska i magična. Egipćani ih povezuju s bogom sunca – Solom i životnom energijom – najzornija potvrda tomu je i oblik simbola života (ANKH) istovjetnog ogledalu s drškom.⁵ U antičkom svijetu ogledalo je jedan od atributa Afrodite – Venere u ikonografskom tipu Anadiomene (*Αναδυομένη*), Izide i Dioniza, a rabi se za proricanje budućnosti po čemu su posebno bile poznate vještice iz Tesalije.⁶ Predložak i značenje ogledala na nadgrobnim spomenicima svoje izvorište imaju na antičkim stelama klasičnog doba.⁷ U novoj eri primarno značenje kao simbola zagrobnog života polako se gubi. Ono sad postaje na nadgrobnim spomenicima motiv, koji sam ili u kompoziciji s drugim uporabnim ženskim predmetima, ponajprije češljem, atribuirao ženski grob.⁸

¹ A. C. MOYER, 2012, 23–24.

² A. C. MOYER, 2012, 123–196; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 182.

³ E. RIHA, 1986, 12.

⁴ G. LLOYD MORGAN, 1977, 6, 203; A. BÓZSA, 2013, 27.

⁵ A. C. MOYER, 2012, 23.

⁶ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 810; S. IVČEVIĆ, 2002, 331; R. TAYLOR, 2008.

⁷ E. DOBRUNA-SALIHU, 2006, 53.

⁸ E. DOBRUNA-SALIHU, 2006, 50–51; S. IVČEVIĆ, 2006, 138.

INTRODUCTION

Mirrors appeared quite early. The first known example made of obsidian, recovered from a grave in Çatalhöyük dates to ca. 6200 BC, while metal examples were used from the early 4th millennium in Mesopotamia and Iran, that is from the early 3rd millennium in Egypt. They emerged in the Mediterranean in the 7th – 6th centuries BC.¹ Mirrors were widely produced by the Greeks, Etruscans, later on also Romans, but also “barbaric” Sarmatians and Scythians.² Western world accepted mirrors with handles, made mostly of bronze and various copper alloys,³ but from the 1st century BC silver in combination with other materials started to be used as the primary material of production.⁴ Mirrors first and foremost belonged to toiletries, but their role also had deeper, mystical character – apotropaic and magical. The Egyptians associated them with the god of Sun – Sol and life energy – the clearest confirmation is the form of symbol of life (ANKH) identical to a mirror with a handle.⁵ In ancient world, mirror was one of Aphrodite – Venus’ attributes, in the iconographic type of Anadyomene (*Αναδυομένη*), but also an attribute of Isis and Dionysus. It was also used for telling the future, which was a specialty of the witches from Thessaly.⁶ Mirror on funerary monuments has its provenance in the Attic stelae of the classical period.⁷ In the new era primary meaning of mirror as a symbol of afterlife was gradually lost becoming a motif on funerary monuments that attributes a female grave, alone or in combination with other typical female objects, usually a comb.⁸ This

¹ A. C. MOYER, 2012, 23–24.

² A. C. MOYER, 2012, 123–196; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 182.

³ E. RIHA, 1986, 12.

⁴ G. LLOYD MORGAN, 1977, 6, 203; A. BÓZSA, 2013, 27.

⁵ A. C. MOYER, 2012, 23.

⁶ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 810; S. IVČEVIĆ, 2002, 331; R. TAYLOR, 2008.

⁷ E. DOBRUNA-SALIHU, 2006, 53.

⁸ E. DOBRUNA-SALIHU, 2006, 50–51; S. IVČEVIĆ, 2006, 138.

Ovaj par, ogledalo – češalj, dio je ikonografije već spomenute Venere Anadiomene u čijoj su formi ponekad prikazivane pokojnice.⁹ Isti tip Venere s ogledalom nalazimo u središnjem dijelu trokutastog zabata salonitanske stele iz kasnog 1. stoljeća poslije Krista.¹⁰ Ogledalo je možda aplicirano još jednom, u nizu pripadajućih ženskih predmeta, na frizu ispod zabata istog spomenika. Na reljefnim su prikazima preminule pripadnice ljepšeg spola u nemalom broju slučajeva predočene u položaju sjedeće matrone okružene sluškinjama koje uz ostali pribor za uređivanje drže i ogledalo.¹¹ Matrona – Fedra javlja se i na prednjoj strani sanduka sarkofaga iz Salone s početka 4. stoljeća.¹² Kao dio narativne scene Hipolitova mita, Fedra sjedi na stolcu ispod kojeg je ogledalo. Možda, u slučajevima kad je ogledalo jedini motiv na spomeniku, i k tomu na naglašenom mjestu na njemu, kao npr. kod stela iz Donje Dakije i Ratiarije možemo pretpostaviti dublje značenje.¹³ Isto tumačenje, naglašena simboličko-zagrobna veza, pretpostavljena je i na nadgrobnim spomenicima iz Panonije i Norika na temelju položaja ogledala u odnosu na pokojničin lik koji se dovodi u vezu s Kamilom – istom mitološkom osobom koja se javlja unutar funeralnih scena s naglašenom zagrobnom simbolikom.¹⁴ Ogledala su cijenjena i kao takva postaju sastavni dio grobnih priloga ili ostava, a svoje oblike i tehnologiju nasljeđuju od ranijih etruščanskih i helenističkih uzora.¹⁵

Ova vrsta materijala je, nažalost, slabije sistematski obrađivana, a prvu važnu i najreferentniju tipologiju i klasifikaciju koja se i danas upotrebljava, iako nije u potpunosti primjenjiva na sve prostore Rimskog Carstva, objavila je Glenys Lloyd Morgan u svojoj doktorskoj

pair, mirror – comb, is a part of iconography of previously mentioned Venus Anadyomene whose form was occasionally used to depict the deceased ladies.⁹ The same type of Venus with a mirror is found in the central part of the triangular pediment of a stela from Salona dating to the late 1st century AD.¹⁰ Mirror may have been depicted once more, in a row of female objects, on a frieze under the pediment of the same monument. In relief depictions deceased ladies are often portrayed as seated matronae surrounded by maids that hold mirrors, alongside other objects of adornment.¹¹ Matrona – Fedra is also portrayed on the front side of a sarcophagus from Salona dating to the early 4th c. AD.¹² As a part of narrative scene of the myth of Hyppolitus, Fedra is sitting on a stool with a mirror underneath. Perhaps we might consider some deeper meaning when mirror is the only motif on a monument, and furthermore in a prominent position, such as on stelae from Lower Dacia and Ratiaria.¹³ The same interpretation, pronounced symbolical/afterlife connection is assumed for funerary monuments from Pannonia and Noricum, on the basis of the mirror position in relation to the deceased's figure which is associated with Camilla, the mythological person appearing in funerary scenes with distinct symbolics of afterlife.¹⁴ Mirrors were highly esteemed and therefore they are found among grave goods and hoards. Their forms and technology are inherited from earlier Etruscan and Hellenistic models.¹⁵

Unfortunately this kind of material has not been systematically analyzed, and the first significant and most referential typology and classification that is still used, though not fully applicable for all parts of the Roman Empire, was published by Glenys Lloyd Morgan in her

⁹ S. IVČEVIĆ, 2006, 139.

¹⁰ N. CAMBI, 2005, 83–84; S. IVČEVIĆ, 2006, 139–140.

¹¹ S. IVČEVIĆ, 2006, 139.

¹² N. CAMBI, 2005, 83–84; S. IVČEVIĆ, 2006, 139–140.

¹³ E. DOBRUNA-SALIHU, 2006, 51.

¹⁴ A. BÓZSA, 2017, 425–426.

¹⁵ E. RIHA, 1986, 11.

⁹ S. IVČEVIĆ, 2006, 139.

¹⁰ N. CAMBI, 2005, 83–84; S. IVČEVIĆ, 2006, 139–140.

¹¹ S. IVČEVIĆ, 2006, 139.

¹² N. CAMBI, 2005, 83–84; S. IVČEVIĆ, 2006, 139–140.

¹³ E. DOBRUNA-SALIHU, 2006, 51.

¹⁴ A. BÓZSA, 2017, 425–426.

¹⁵ E. RIHA, 1986, 11.

disertaciji iz 1977. godine.¹⁶ Ručna ogledala većinom su rađena od bronce, no poznajemo i luksuznija pravljena od plemenitih metala, kao i ona staklena uglavljena uglavnom u olovne okvire. Veličina im varira od svega nekoliko centimetara do onih velikih dimenzija, poput mrdakovičkog primjera iz prostorije P 10. Oblici ručaka također su varijabilni i ako su metalne, mogu biti oblika Herkulove toljage, s jednom ili dvjema petljama, spiralne, u formi kolone do običnih štapićastih. Zadnje su dvije najzastupljenije, no postoje i one atipičnih kontura. Ručke mogu biti lijevane zajedno sa zrcalnim diskom, ili pak naknadno spojene držačem. Razlike postoje i u premazu. Rabio se srebrni, kositreni, kositreno-bakreni, kositreno-olovni, pozlaćeno-živin premaz, kao i onaj od srebrnog sulfida, no mogli su biti prisutni i drugi elementi poput arsena, željeza, antimona itd.¹⁷

RASPRAVA

Na lokalitetu Velika Mrdakovica tijekom dugogodišnjih arheoloških istraživanja pronađena su tek tri rimskodobna ogledala. Jedno manje, četvrtasto, otkriveno je kao grobni prilog unutar nekropole, dok preostala dva, kružna, potječu s naselja, iz prostorija P 10 i P 12.

Četvrtasto ogledalo (Kat. br. 1) s mrdakovičke nekropole pronađeno u grobu NG 2 datirano je na osnovi drugih grobnih priloga u 1. – 2. stoljeće nakon Krista. Grob (Sl. 1–3) je bio na dubini od 20 do 35 cm i položen u procijep djelomično priklesane litice. Sve keramičke posude, osim lucerne s pečatom

doctoral dissertation of 1977.¹⁶ Hand mirrors were mostly made of bronze, but we also know of more luxurious items made of precious metals, as well as the glass ones mounted in usually lead frames. Their sizes vary from only few centimeters to really large examples, such as the specimen from Mrdakovica from room P 10. Handle forms are also varied: if they are made of metal they can be shaped like Heracles' club, with one or two knots, spiral, in form of a column or simple rod-shaped examples. The last two types are most common, but there are also examples of atypical shape. Handles can be cast together with the mirror disc, or joined subsequently. There are also differences in coating: silver, tin, tin-copper, copper-lead, gilt-mercury or silver sulfide were used but other elements could be found such as arsenic, iron, antimony etc.¹⁷

DISCUSSION

Only three Roman-era mirrors have been found at the site of Velika Mrdakovica during long-term archaeological excavations. A smaller example, square in shape, was found among grave goods from the necropolis, while the remaining two were uncovered in the settlement, in rooms P 10 and P 12.

Square mirror (Cat. no. 1) from the necropolis of Mrdakovica was found in grave NG 2 and it was dated on the basis of other grave goods to the 1st – 2nd centuries AD. The grave (Fig. 1-3) was at a depth of 20 to 35 cm, placed in the crevice of partially carved cliff. All ceramic vessels, except for an oil lamp with the *Fortis* stamp (Loeschcke IX type) were fragmented, as a consequence of long-

¹⁶ G. LLOYD-MORGAN, 1977. Autorica je tijekom svojeg radnog vijeka napisala, među ostalim, i više desetaka radova o različitim aspektima problematike ogledala. Kako je popis referentne literature obiman, prilažemo internet-sku vezu (link) s popisom objavljenih radova Glenys Lloyd Morgan koju je sastavila voditeljica arheološkog arhiva Muzeja Londona, Nina Crummy: <https://www.archeophile.com/rw-bibliography-lloydmorgan.htm>

¹⁷ G. LLOYD MORGAN, 1977, 6–11b; E. RIHA, 1986, 12; W. B. STERN, 1986, 16–17; M. J. TREISTER, 1994, 426–427.

¹⁶ G. LLOYD-MORGAN, 1977. The author wrote a number of papers on various aspects of the subject of mirrors. Extensive list of reference works by Glenys Lloyd Morgan can be found at <https://www.archeophile.com/rw-bibliography-lloydmorgan.htm>, compiled by Nina Crummy, head of the Museum of London Archaeological Archive.

¹⁷ G. LLOYD MORGAN, 1977, 6–11b; E. RIHA, 1986, 12; W. B. STERN, 1986, 16–17; M. J. TREISTER, 1994, 426–427.

SLIKA 1. Paljevinski grob NG 2, Velika Mrdakovica – nekropola (foto: T. Brajković)

FIGURE 1 Cremation grave NG 2, Velika Mrdakovica – necropolis (photo: T. Brajković)

Fortis – tip Loeschcke IX b, bile su fragmentirane, što je posljedica dugotrajne obrade zemlje i korijenja nekadašnje vegetacije koje se provuklo kroz stijenske posuda.¹⁸ Spaljene kosti pokojnice nalazile su se u urni domaće proizvodnje. Unutar grobne rake priložene su i dvije manje keramičke posude – vrč trbušastog tijela s trakastom ručkom i prstenastim dnom (vis. – 12,55; šir. – 10,4 cm), te čaša ili lončić (vis. – 12,4; šir. – 10,5 cm) kakav je nađen i u grobu 25, „Dame s Relje“, na jaderskoj nekropoli.¹⁹ Ove posude možemo pripisati kuhinjskom ili stolnom posuđu. Od sitnijeg materijala evidentirana su dva kamena igraća žetona – crni i bijeli, koštana šivaća igla i koštano vreteno s pršljenom od zelene staklene paste. Dva posljednja predmeta – šivaća igla i vreteno s pršljenom, uz nalaz ogledala, determiniraju ovaj grob kao ženski, budući da nave-

term soil tillage and roots of vegetation that damaged vessel walls.¹⁸ Cremated bones of the deceased woman were placed in a locally made urn. In the grave pit were two small ceramic vessels – jug with a squat body, strap handle and ring base (h. – 12.55; w. – 10.4 cm), and a beaker or a small pot (h. – 12.4; w. – 10.5 cm), identical to the specimen found in grave 25, of the Lady of Relja, at the necropolis of Iader.¹⁹ These vessels can be attributed to kitchenware or tableware. Small finds are represented by two stone gaming tokens – black and white, bone sewing needle and bone spindle with a whorl made of green glass paste. The two latter finds – sewing needle and spindle with a whorl, alongside the mirror, determine this grave as a woman's, since mentioned artifacts undoubtedly belong to female accessories.²⁰

¹⁸ O problemu ritualnog razbijanja posuđa na nekropoli Velike Mrdakovice vidi u T. BRAJKOVIĆ, 2018, 45–49.

¹⁹ T. ALIHODŽIĆ, 2019, 37, 41, kat. br. 15.

¹⁸ About ritual breaking of vessels at the necropolis of Velika Mrdakovica see in T. BRAJKOVIĆ, 2018, 45–49.

¹⁹ T. ALIHODŽIĆ, 2019, 37, 41, cat. no. 15.

²⁰ S. IVČEVIĆ, 2002a, 472–474; E. DOBRUNA SALIHU, 2006, 50–53; S. IVČEVIĆ, 2006, 137–138.

SLIKA 2. Paljevinski grob NG 2, Velika Mrdakovica – nekropola (foto: T. Brajković)

FIGURE 2 Cremation grave NG 2, Velika Mrdakovica – necropolis (photo: T. Brajković)

deni predmeti pripadaju nesumnjivo ženskom inventaru.²⁰ Zbog premaza koji prekriva cijelu

Due to coating that covers the entire surface of the mirror, material it was made of could not be determined, but the coating consists of the following elements: copper 53.31 %, tin 39.22 %, lead 3.29 %; aluminum 1.53 %, sil-

²⁰ S. IVČEVIĆ, 2002a, 472-474; E. DOBRUNA SALIHU, 2006, 50-53; S. IVČEVIĆ, 2006, 137-138.

SLIKA 3. Materijal iz groba NG 2, Velika Mrdakovica – nekropola (foto: T. Brajković)
 FIGURE 3 Material from grave NG 2, Velika Mrdakovica – necropolis (photo: T. Brajković)

površinu zrcalne površine materijal od kojeg je izrađeno ogledalo nije se mogao ustanoviti, no premaz je sljedećeg sastava – bakar: 53,31 %, kositar: 39,22 %, olovo: 3,29 %; aluminij: 1,53 %, silicij: 1,47 %, željezo: 0,47 %.²¹

Upotreba četvrtastih ogledala (prema tipologiji G. Lloyd Morgan grupa A), počinje u helenizmu,²² ekspanziju doživljava od 1. stoljeća, posebno od vladavine Klaudija, da bi već u idućem stoljeću taj broj počeo stagnirati. Rabe

icon 1.47 %, iron: 0.47 %.²¹

Use of square mirrors (Lloyd Morgan's group A) begins in Hellenism,²² sees its heyday in the 1st century, particularly in the Claudius' period, but the number starts to stagnate in the following century. They are used intermittently in Late Antiquity although it is believed that their production ceased much earlier.²³ The

²¹ Kemijska analiza svih ogledala obavljena je u Razvojno inovacijskom centru AluTech, Ustanova za poticanje poduzetništva, istraživanje i razvoj, Šibenik.

²² G. LLOYD MORGAN, 1977, 185; M. J. TREISTER, 1994, 417; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 193-194; A. BÓZSA, 2013, 21-22.

²¹ Chemical analysis of all mirrors was conducted in the Development Innovation Center of AluTech, Institution for the Promotion of Entrepreneurship, Research and Development, Šibenik.

²² G. LLOYD MORGAN, 1977, 185; M. J. TREISTER, 1994, 417; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 193-194; A. BÓZSA, 2013, 21-22.

²³ A. BÓZSA, 2017, 425; G. LLOYD MORGAN, 1977, 186; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 194.

se povremeno i tijekom kasne antike iako se smatra da njihova proizvodnja prestaje dosta prije.²³ Najveći broj četvrtastih ogledala nalazimo u sjevernoj Italiji i graničnim područjima (Slovenija, južna Švicarska, južna Austrija), gdje je, kako se smatra, započela proizvodnja, no s vremenom se otvaraju i lokalne radionice poput one na ušću Rajne u Nijmegenu, Vindoboni, možda i na Bosporu.²⁴ Moguća trgovačka ruta kojom su proizvodi ovog tipa dolazili do Krima, pa i dalje, išla bi od Akvileje, preko Alpa do Emone, zatim rijekama Savom i Dunavom do Crnog mora.²⁵ Mogu biti različitih dimenzija – po podjeli koju je načinio M. J. Treister najveća su ogledala na sjevernom Pontu, veća od 12,5 cm, dok su u zapadnim rimskim provincijama manja, osobito na prostoru sjeverne Italije, Save i donje Rajne gdje ne prelaze dužinu od 10,5 cm.²⁶ Dosta je utvrđenih slučajeva stavljanja četvrtastih ogledala u drvene okvire ili kutije.²⁷ Plutarh i Seneka spominju luksuznije okvire (optočene draguljima, zlatne) za velike primjerke, koji dosad, nažalost, nisu arheološki utvrđeni.²⁸ Kod ogledala s jednostavnim dekoracijama na rubovima u vidu urezanih bordura, okomitih crtica, te X ili V motivima, prevladava mišljenje da su neuokvirivani kako bi se ukras mogao vidjeti.²⁹ Zbog svoje jednostavnosti, manjih dimenzija i ponekad nemarno obrađenih rubova smatra se da su služila kao stolna ili džepna ogledala, kao i da su se čuvala u olovnim ili kozmetičkim kutijicama.³⁰ Mrdakovički primjerak je, po dimenzijama, vjerojatno produkt donjorajnskih ili sjevernoitalskih radionica te je dio transpor-

biggest number of square mirrors is found in northern Italy and bordering areas (Slovenia, southern Switzerland, southern Austria) where their production probably began, but over time it spread to local workshops such as the ones at the Rhine river mouth in Nijmegen, or Vindobona, and possibly even Bosphorus.²⁴ Possible trade route that brought these products all the way to Crimea, and further, would start from Aquileia, via the Alps to Emona, and then through the Sava and Drava rivers to the Black Sea.²⁵ Their dimension may vary – according to classification compiled by M. J. Treister the biggest mirrors were found in the northern Pontus, over 12.5 cm long, while they are smaller in the western Roman provinces, especially in the regions of northern Italy, Sava and lower Rhine where they do not exceed the length of 10.5 cm.²⁶ There is a number of cases of placing square mirrors into wooden frames or boxes.²⁷ Plutarch and Seneca mention more luxurious frames (studded in diamonds, mounted in gold) for big examples, that unfortunately have not been archaeologically evidenced.²⁸ Mirrors with simple decorations in form of incised decoration on the borders, or vertical lines, X and V motifs are believed to be frameless to reveal the decoration.²⁹ Due to their simplicity, small dimensions and occasionally sloppily worked edges they are interpreted as table or pocket mirrors, kept in lead or cosmetic boxes.³⁰ Judging from the dimensions, the example from Mrdakovica is probably a product of workshops in Lower Rhine region or northern Italy, and it was probably a part of transport from Aquileia, the main supply center for Liburnia at the time of

²³ G. LLOYD MORGAN, 1977, 186; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 194; A. BÓZSA, 2017, 425.

²⁴ M. J. TREISTER, 1994, 417, 427; A. BÓZSA, 2013, 23.

²⁵ M. J. TREISTER, 1994, 424; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 194, 197 bilj. 34, 297, map. 4.

²⁶ M. J. TREISTER, 1994, 417; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 195 bilj. 30; A. BÓZSA, 2013, 22.

²⁷ G. LLOYD MORGAN, 1977, 186; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 190; A. BÓZSA, 2013, 22.

²⁸ G. LLOYD MORGAN, 1977, 187.

²⁹ G. LLOYD MORGAN, 1977, 187, fig. 2.

³⁰ G. LLOYD MORGAN, 1977, 187; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 190; A. BÓZSA, 2013, 22.

²⁴ M. J. TREISTER, 1994, 417, 427; A. BÓZSA, 2013, 23.

²⁵ M. J. TREISTER, 1994, 424; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 194, 197, note 34, 297, map. 4.

²⁶ M. J. TREISTER, 1994, 417; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 195, note 30; A. BÓZSA, 2013, 22.

²⁷ G. LLOYD MORGAN, 1977, 186; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 190; A. BÓZSA, 2013, 22.

²⁸ G. LLOYD MORGAN, 1977, 187.

²⁹ G. LLOYD MORGAN, 1977, 187, fig. 2.

³⁰ G. LLOYD MORGAN, 1977, 187; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 190; A. BÓZSA, 2013, 22.

ta iz Akvileje koja je u vremenu njegova nastanka bila glavni opskrbni centar za prostor Liburnije što potvrđuje i niz drugih proizvoda koji su osvjedočeno došli iz tog proizvodnog središta.³¹

Za razliku od nekropole gdje su u zatvorenim grobnim cjelinama predmeti više-manje sačuvani intaktni, na stotinjak metara udaljenom naselju situacija je sasvim drukčija. Tijekom kampanje 2018. godine unutar prostora P 12 otkrivena je gotovo pravilna četvrtina zrcalnog diska (Kat. br. 2). Prostoriju s dviju strana zatvara priklesana litica, u napuklinama popunjena manjim tesancima, dok ostatak perimetra omeđuju zidovi rađeni u tipično helenističkom slogu te ulica sa stubištem koja povezuje dva nivoa naselja. Na gornjem dijelu litice uklesan je široki utor za polaganje drvenih krovnih greda i krovišta pokrivenog tegulama radionice *Pansiana* iz 1. stoljeća. Numizmatički materijal – Augustov komemorativni as kovan za vladavine Tiberija, Neronov provincijalni brončani novac i dupondij cara Vespazijana – „pokrivaju“ isti vremenski period u koji bismo trebali smjestiti i fragment ogledala.³²

Na osnovi sačuvanog ulomka možemo s velikom sigurnošću pretpostaviti da je promjer zrcalnog diska bio oko 10 cm. Nažalost, ni na temelju sačuvanog trna ne možemo utvrditi oblik ručke. Naime, ogledalo pripada, prema tipologiji G. Lloyd Morgan, grupi K i jedan je od najpopularnijih tipova rimske provenijencije³³ čemu je uvelike pridonijela i njihova financijska dostupnost.³⁴ Nalažena su po svim krajevima Carstva, no isto tako i na područji-

their production, as confirmed by a number of other products that definitely arrived from these production areas.³¹

As opposed to the necropolis where objects are more or less intact in grave assemblages, situation is quite different some hundred meters further, in the settlement. During the 2018 campaign, an almost regular quarter of a mirror disc was found in room P 12 (Cat. no. 2). The room is enclosed on two sides by carved cliff, filled with smaller dressed stones in the crevices, while the rest of the perimeter is bordered by the walls made in typical Hellenistic arrangement with a stairway connecting two settlement levels. On the upper part of the cliff is a wide groove for inserting wooden roof beams and roofing covered with tegulae from the 1st century *Pansiana* workshop. Numismatic material, Augustus' commemorative as struck during the Tiberius' reign, Nero's provincial bronze coin and the emperor Vespasian's dupondius, belong to the same period as the mirror fragment.³²

On the basis of the preserved fragment, we can assume with high degree of certainty that the diameter of the mirror disc was about 10 cm. Unfortunately, we cannot determine the shape of the handle on the basis of the preserved tang. Namely, the mirror belongs to group K according to G. Lloyd Morgan's typology and it is one of the most popular types of the Roman provenance³³ which was greatly aided by their affordability.³⁴ They were found all over the Empire, but also in the regions that were not conquered by the Romans – in the Sarmatian and Scythian graves, and Da-

³¹ T. BRAJKOVIĆ, 2014, 8; T. BRAJKOVIĆ, 2014a, 358, 360.

³² Navedene tegule s pečatom *Pansiana*, kao i tri ovdje navedena carska novca, pronađeni su uz ostali materijal iz 1. stoljeća poslije Krista u istom sloju kao i ulomak ručnog ogledala. Inače, na cijelom naselju Velike Mrdakovice tijekom dosadašnjih arheoloških istraživanja nije utvrđen materijal mlađi od kraja 1. stoljeća poslije Krista. Iako se neki predmeti okvirno datiraju u 1. – 2. stoljeće, zbog suodnosa s drugim databilnijim materijalom, unutar konteksta nalaza, vjerojatnija je njihova ranija datacija.

³³ K. ROTH-RUBI, 1977, 35; A. BÓZSA, 2013, 26.

³⁴ K. ROTH-RUBI, 1977, 35.

³¹ T. BRAJKOVIĆ, 2014, 8; T. BRAJKOVIĆ, 2014a, 358, 360.

³² Mentioned tegulae with the *Pansiana* stamp, as well as the three mentioned imperial coins, were found in the same layer with the rest of the material dating to the 1st century AD, including a fragment of hand mirror. In the excavations of the settlement of Velika Mrdakovica material younger than the end of the 1st century has not been found. Although some objects are dated to the 1st – 2nd centuries, due to relation to other datable material, within the find context, their earlier dating is still more likely.

³³ K. ROTH-RUBI, 1977, 35; A. BÓZSA, 2013, 26.

³⁴ K. ROTH-RUBI, 1977, 35.

ma koja nisu bila direktno pod rimskom čizmom – u sarmatskim i skitskim grobovima te dačkim kompleksima prije rimskog osvajanja.³⁵ Ručke su naknadno pričvršćivane i mogu biti različitih oblika. Najzastupljenije su jednostavne – štapičaste, u presjeku ovalne, i one podijeljene s nekoliko obruča na segmente, no nisu neuobičajene ni ručke s jednom ili dvjema petljama. Proizvodnja ovog tipa ogledala po brojnim autorima počinje tijekom prve polovice 1. stoljeća u sjevernoj Italiji, da bi se s vremenom otvorilo nekoliko drugih provincijalnih radionica, posebno u Nijmegen, koje su opskrbljivale zapadne dijelove Carstva, posebice Britaniju. Spomenutom bi proizvodnom centru, po podjeli na osnovi veličine koju je načinio M. J. Treister pripadala i ogledala srednjih dimenzija – do 11,5 cm u koje se ubraja i mrdakovički primjerak. Moguće je da su proizvodi ovog tipa na prostor oko Crnog mora dolazili preko Brindizija, no isto tako je izgledna lokalna produkcija unutar Bosporskog Kraljevstva.³⁶ Važniji proizvodni centar je i provincija Panonija čije radionice opskrbljuju domicilno i obližnje sarmatsko tržište.³⁷ Produkcija ovog jako popularnog tipa vjerojatno završava tijekom 2. stoljeća, a pojava i u kasnijim grobovima da se lako objasniti dugotrajnom upotrebom istih.³⁸

Na šibenskom području, osim na Velikoj Mrdakovici, rimskodobna su ogledala evidentirana u Danilu³⁹ i na nekropoli Skardone koja se na osnovi pripadajućeg materijala datira u vrijeme 1. i 2. stoljeća poslije Krista.⁴⁰ Skra-

cian complexes before the Roman conquest.³⁵ Handles were subsequently attached and they come in different forms. The most common forms include rod-shaped examples, oval in cross-section, and the segmented ones with several collars, but there are also handles with one or two knots. A number of authors agree that the production of this mirror type commenced in the first half of the first century in northern Italy. Over time several other provincial workshops opened, especially in Nijmegen, that supplied western parts of the Empire, Britannia in particular. Medium-sized mirrors (to 11.5 cm), according to the classification based on size created by M. J. Treister, such as the specimen from Mrdakovica, would also belong to the mentioned production center. It is possible that the products of this type reached the Black Sea region via Brindisi, but it seems that the local production in the Bosporan Kingdom should not be ruled out.³⁶ Pannonia is other important production center whose workshops supplied local and nearby Sarmatian market.³⁷ Production of this very popular type probably ended throughout the second century, and their presence in later graves can be easily explained by their lengthy use.³⁸

In the Šibenik region, except for Velika Mrdakovica, Roman-era mirrors were recorded in Danilo³⁹ and at the necropolis of Scardona that is dated to the 1st and 2nd centuries AD.⁴⁰ The examples from Scardona are par-

³⁵ G. LLOYD MORGAN, 1977, 261–263; E. RIHA, 1986, 13; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 184–186, 295, map 2; A. BÓZSA, 2017, 425.

³⁶ M. J. TREISTER, 1994, 417, 420; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 186–188; A. BÓZSA, 2013, 26–27.

³⁷ B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 186–188.

³⁸ G. LLOYD MORGAN, 1977, 262.

³⁹ U Danilu dosad nije pronađeno ni jedno cjelovito sačuvano ogledalo već samo dvije manje brončane ručke ogledala. Obje su ručke otkrivene tijekom arheoloških istraživanja 1970. godine u prostoriji 12 unutar Starog Šematorija i 1981. godine iza istočnog zida Šematorija u sondi D.

⁴⁰ Materijal sa skardonitanske nekropole, nažalost, nikad nije sustavno obrađen. Objavljen je tek sumarno, bez kataloških jedinica, dio materijala s mikrolokacija Đardin i

³⁵ G. LLOYD MORGAN, 1977, 261–263; E. RIHA, 1986, 13; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 184–186, 295, map.2; A. BÓZSA, 2017, 425.

³⁶ M. J. TREISTER, 1994, 417, 420; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 186–188; A. BÓZSA, 2013, 26–27.

³⁷ B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 186–188.

³⁸ G. LLOYD MORGAN, 1977, 262.

³⁹ Fully preserved mirrors have not been found in Danilo but only two smaller bronze handles of a mirror. One handle was found in the 1970 archaeological excavations in room 12 in Stari Šematorij, and the other one in 1981 behind the eastern wall of Šematorij in probe D.

⁴⁰ Unfortunately, the material from the necropolis of Scardona has not been systematically analyzed. It has been published only partially, without catalogue units, only some finds from microlocalities Đardin and Maraguša in the exhibition catalogue *Skradin Maraguša*, Šibenik – Skradin, 1998, and in the book *Rimska Skardona (Roman Scardo-*

dinski su primjerci osobito zanimljivi jer obuhvaćaju nekoliko različitih tipova i trebalo bi ih izdvojiti u poseban rad zajedno s ostalim pripadajućim materijalom. Ovdje ćemo se na njih tek osvrnuti u kontekstu disperzije i zastupljenosti određenih tipova ogledala tijekom ranog principata na području donjeg toka rijeke Krke. Jedini primjerak ogledala za koji znamo arheološki kontekst jest ono iz groba 5 u Đardinu. Riječ je o četvrtastom ogledalu dimenzija 16 x 13,8 cm kojem je u svojstvu grobnih priloga, osim čavala, bilo pridruženo još dvadeset i pet drugih predmeta.⁴¹ Ogledala ove veličine, prema podjeli koju je napravio M. J. Treister, tipična su za područje sjevernog Ponta.⁴² Sljedeća četiri su kružna ogledala s mikrolokacije Maraguša.⁴³ Najranije među njima pripada, prema tipologiji G. Lloyd Morgan, grupi B. Sačuvan je samo disk oblika nepravilne kružnice, maksimalnog promjera 12,5 cm. Ova teška ogledala, skupe proizvodnje, u najvećem su broju nalažena na području Italije.⁴⁴ Sličnim, jednostavnim kružnim ogledalima možemo pribrojiti i dva, čini se, neukrašena brončana diska promjera 7 i 7,6 cm. Prekrivenost površine patinom i korodivnim elementima onemogućava jasniji uvid zbog čega ih ne možemo pribrojiti određenom tipu. Posljednja dva primjerka ogledala sačuvana su

ticularly interesting as they comprise several different types and they should be analyzed in a separate paper with other associated material. Here we will only consider them briefly in the context of dispersion and presence of certain mirror types in the early Principate in the area of the lower course of the Krka river. The only example of a mirror with known archaeological context is the one from grave 5 in Đardin. It is a square mirror with dimensions 16 x 13.8 cm found with twenty five other grave goods, including nails.⁴¹ Mirrors of this size, in accordance with the classification made by M. J. Treister, are typical of the northern Pontic region.⁴² The following four types are round mirrors from microlocality Maraguša.⁴³ The earliest among them belongs to Lloyd Morgan's group B. Only a disc in form of an irregular circle is preserved, with maximum diameter of 12.5 cm. Most examples of these heavy mirrors with high production costs originate from Italy.⁴⁴ Two seemingly undecorated bronze discs with diameters 7 and 7.6 cm can be attributed to similar simple round mirrors. Surface covered with patina and corrosive elements prevents clearer insight and attribution to types. The last two examples were fragmented but well preserved. One of them belongs to group H according to G. Lloyd Morgan's typology, decorated with concentric

Maraguša u katalogu izložbe *Skradin Maraguša*, Šibenik – Skradin, 1998. i u knjizi *Rimska Skardona*, Šibenik, 2001. Autor ovih izdanja je dugogodišnji voditelj istraživanja na spomenutim mikrolokacijama, Ivan Pedišić. Za bolje razumijevanje potrebno je naglasiti da su mikrolokacije Đardin i Maraguša koje se često spominju u kontekstu nekropole dva lokalna toponima koji tvore istražen dio nekropole i međusobno su povezani.

⁴¹ Grob 5 je, kao i ostali grobovi s nekropole, paljevinski grob. Spaljene kosti pokojnika s grobnim priložima bile su smještene u staklenu olu koja se nalazila unutar kamene urne. Uz ogledalo koje je bilo izvan ole, u kamenoj urni, priložena su četiri jantarna prstena, jantarni skeptar, zlatne naušnice, zlatni prsten, stakleni balzamariji, staklene kvadratne boce, keramičke posude i keramičke lucerne.

⁴² M. J. TREISTER, 1994, 417.

⁴³ Sav materijal s lokaliteta Skradin – Maraguša inventiran je u starim inventarnim knjigama, ali nepotpuno. Naime, uz predmete nedostaju podatci o pripadajućim brojevima grobova zbog čega ne možemo utvrditi koji su sve predmeti pripadali određenoj grobnoj cjelini.

⁴⁴ G. LLOYD MORGAN, 1977, 192–194.

na), Šibenik, 2001. The author of these publications is Ivan Pedišić, leader of the long-term excavations at the mentioned locations. For easier understanding, it is important to mention that microlocalities Đardin and Maraguša, that are often mentioned in the context of the necropolis, are two local toponyms that constitute the explored part of the necropolis which are mutually related.

⁴¹ Grave 5, just like other graves from the necropolis, is a cremation grave. Burnt bones with grave goods were laid in a glass olla that was placed in a stone urn. In addition to the mirror that was outside the olla, in the stone urn, there were also four amber rings, amber scepter, golden earrings, golden ring, glass balsamaria, square glass bottles, ceramic vessels and ceramic oil lamps.

⁴² M. J. TREISTER, 1994, 417.

⁴³ All material from the site of Skradin Maraguša was recorded in the old inventory books, but only partially. Namely grave numbers are missing for the finds so it is impossible to determine which objects belonged to a certain grave unit.

⁴⁴ G. LLOYD MORGAN, 1977, 192–194.

u potpunosti, ali fragmentarno. Jedno ogledalo pripada, prema tipologiji G. Lloyd Morgan, grupi H – ukrašeno je koncentričnim kružnicama – i prethodi perforiranim ogledalima. Zadnje skardonitansko ogledalo, prema tipologiji G. Lloyd Morgan grupa K, promjera je 7,9 cm i pripada manjim primjercima tipičnima za područje Emone.⁴⁵

Najluksuzniji mrdakovički primjerak jest svakako onaj iz prostorije P 10 (Kat. br. 3). Ova je prostorija tlocrta pravilnog četverokuta sa stubom u središtu kao glavnim potpornjem većeg stropa i krovništva. I ona se nalazi uz jednu od nasebinskih ulica, a omeđena je zidovima čije faze možemo pratiti od helenističkog razdoblja do ranocarskog vremena. Sačuvani držak ogledala otkriven je tik iznad podnice izrađene od nabijene gline. I ovdje, kao i u prostoriji P 12, kulturni sloj unutar kojeg je nađeni držak determiniran je materijalom iz 1. stoljeća poslije Krista. Držak je sačinjen od legure bakra (59,90 – 69,24 %), kositra (15,82 – 17,66 %), olova (8,75 – 11,77 %) i visokim udjelima silicija, fosfora, aluminijske te umetnina od željeza i srebra. Duž unutarnje strane krakova za nasad, utor je približne debljine 4 mm što bi odgovaralo debljini zrcalnog diska. Kako linija zrcalnog diska prati os krakova mogli smo na osnovi sačuvanog segmenta kruga izračunati i njegov puni promjer. On iznosi cca 22,5 cm.

Najbližu analogiju nalazimo kod dviju ručki ostave srebrnih predmeta iz Hildesheima (Njemačka).⁴⁶ Ova ostava, otkrivena davne 1868. godine, s više od 70 srebrnih predmeta datira se okvirno u 1. stoljeće poslije Krista i to njegovu drugu polovicu.⁴⁷ Ranije su je teorije povezivale s bitkom u Teutoburškoj šumi i s Augustovim vremenom, dok je u novije doba dovode u vezu s događajima koji su se

circles, and it predates perforated mirrors. The last Scardonitan mirror, group K in G. Lloyd Morgan's typology, with diameter of 7.9 cm belongs to smaller examples typical of the Emone region.⁴⁵

The most luxurious example from Mrdakovica is definitely the mirror from room P 10 (Cat. no. 3). This room has square ground plan with a pillar in the middle as the main support of a big ceiling and roofing. It is located next to one of the streets in the settlement, and it is bordered by the walls whose phases can be traced from the Hellenistic period to the early Imperial period. Preserved handle of the mirror was discovered immediately above the floor made of packed earth. Here, as in room P 12, cultural layer which yielded the handle is dated to the 1st c. AD owing to the finds recovered. The handle consists of copper alloy (59.90 – 69.24 %), tin (15.82 – 17.66 %), lead (8.75 – 11.77 %) and high percentages of silicon, phosphorus, aluminum and iron and silver inserts.

Along the inner side of the insertion arms, the slot is about 4 mm wide corresponding to the thickness of the mirror disc. Since the line of the mirror disc follows the axis of the arms, we could calculate its full diameter on the basis of the preserved circle segment. It is 22.5 cm. The closest analogy can be found in two handles from the silver hoard from Hildesheim (Germany).⁴⁶ This hoard, discovered back in 1868, with over 70 silver objects dates roughly to the 1st century AD, more precisely its second half.⁴⁷ Earlier theories associated it with the Battle of the Teutoburg Forest and the Augustus' period, while more recently they have been related to events happening during the revolt of the Batavi in AD 69.⁴⁸ Technical rendering of the Hildesheim artifacts is close

⁴⁵ M. J. TREISTER, 1994, 420; I. PEDIŠIĆ, 1998, 21.

⁴⁶ Vidi u: K. HITZL, K. N. TÜBINGEN, 1997; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 199, bilj. 41, 241, 317, fig. 12.

⁴⁷ Vidi u: H. GREGAREK, 1997. F. WIESELER, 1868; B. NIEMEYER, 2018.

⁴⁵ M. J. TREISTER, 1994, 420; I. PEDIŠIĆ, 1998, 21.

⁴⁶ See in K. HITZL, K. N. TÜBINGEN, 1997; B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, 2012, 199, note 41, 241, 317, fig. 12.

⁴⁷ See in H. GREGAREK, 1997. F. WIESELER, 1868; B. NIEMEYER, 2018.

⁴⁸ K. HITZL, K. N. TÜBINGEN, 1997, 201.

SLIKA 4. Detalj dupina na kraku ručke ogledala (foto: T. Brajković)

FIGURE 4 Dolphin detail on the mirror handle arm (photo: T. Brajković)

odigrali tijekom Batavskog ustanka 69. godine poslije Krista.⁴⁸ Tehnička izvedba hildeshajmskih predmeta bliska je onima iz dvaju naselja uništenih erupcijom Vezuva 79. godine – Pompeja (Casa del Menandro) i Boscorealea (Villa della Pisanella).⁴⁹ Naočigled se uočavaju sličnosti ručki iz Hildesheima s mrdakovičkim primjerkom. Sam je oblik neznatno drukčiji – njemačkim drščima dojam elegancije daje kontrast suženog gornjeg dijela koji proširenjem u donjem segmentu dobiva gotovo kapljičastu formu. Po sredini ručke je urezana plitka linija, sa strana flankirana valovnicom. Mrdakovička ručka središnju liniju ima tek manjim dijelom – sredina hrastova lista, no ona se u vidu brida spušta također sve do dna gdje za razliku od hildeshajmskih kuglica prelazi u oblik cvjetišta. I srcoliki oblik, na sjecištu drška i krakova, shematski se nazire kod njemačkih primjeraka, dok završeci krakova s prikazom dupina imaju tek manja odstupanja u svojoj složenosti. Naime, elementi mrdakovičke ručke realističnije su i minucioznije izvedeni – jednostavne geometrijske motive

to the objects recovered from two settlements destroyed in the eruption of Mount Vesuvius in AD 79 - Pompeii (Casa del Menandro) and Boscoreale (Villa della Pisanella).⁴⁹ Similarities of handles from Hildesheim with the Mrdakovica example are obvious. The form is somewhat different – handles from Germany seem more elegant due to the contrast of the narrowed upper part that widens into almost drop-shaped lower part. Shallow line is incised in the middle of the handle, flanked with a wavy line on both sides. The handle from Mrdakovica has the central line only in its smaller part - middle of an oak leaf, but it descends as an edge to the bottom where it grows into a floral form instead of the Hildesheim globules. Heart-shaped form at the intersection of the handle and arms can be schematically discerned on the German examples, while arm terminals with dolphin depictions have only minor deviations in their complexity. Elements of the Mrdakovica handle are rendered more realistically and meticulously, simple geometric motifs are replaced by more appealing vegetal ones, and relief surface

⁴⁸ K. HITZL, K. N. TÜBINGEN, 1997, 201.

⁴⁹ K. HITZL, K. N. TÜBINGEN, 1997, 200-202.

⁴⁹ K. HITZL, K. N. TÜBINGEN, 1997, 200-202.

zamjenjuju dojmliiviji vegetabilni, a reljefnost površine dodatno je naglašena tehnikom inkrustiranja srebrnih detalja (Sl. 4).

Mjesto nastanka ovih primjeraka povezuemo s istom radionicom. Nažalost ona se s obzirom na mali broj, svega tri ogledala ovog tipa, ne može zasad ubicirati. Sigurno je tek da su se spomenuta ogledala tipski proizvodila neko vrijeme i da su zbog tehnike izrade i korištenih materijala bila skupocjenija i manje zastupljena od popularnijih i jeftinijih tipova.

Krajem stare i početkom nove ere trgovina se šibenskim akvatorijem intenzivira na što zasigurno velikog utjecaja ima osnivanje vojnog logora u Burnumu i novonastalo značenje Skradina kao glavnog tranzitnog centra.⁵⁰ Neposredni dokaz tomu jest pregršt brodoloma i ostataka brodskog tereta uokolo šibenskih otoka i unutar Kanala sv. Ante.⁵¹ To je dokaz ustaljenih morskih koridora od prapovijesnih vremena. Tako su, na samom ulasku u Kanal sv. Ante, u podmorju kod hridi Ročni, nedavno utvrđeni ostatci prapovijesne keramike.⁵² Tijekom helenističkog perioda, nakon uspostave grčkih kolonija na istočnojadranskim otocima, trgovina se nastavlja. Helenističku reljefnu keramiku i ulomke grčko-italskih amfora, kao i onih tipa Korint B nalazimo na gradinskim naseljima Velike Mrdakovice i Dragišića.⁵³ Grčko-italske amfore, prvotno rađene na Siciliji i jugu Apeninskog poluotoka vjerojatno se proizvode i na Visu (Issa).⁵⁴ Utvrđene su i na više podmorskih lokaliteta ovog prostora: kod Žirja – tip MGS V (4. – 3. stoljeće prije Krista), kod otočića Velikog Kamešnjaka tip

is additionally emphasized by the technique of encrusting silver details (Fig. 4).

These examples should be associated with the same workshop that unfortunately cannot be located since only three mirrors of this type have been found. The only thing we can claim with certainty is that the mentioned mirrors were produced for some time and that the technique of production and materials used made them more expensive and less common than the more popular, cheaper types.

By the end of the old era and the beginning of the new era the trade in the Šibenik maritime zone was intensified which is definitely related to the foundation of the military camp in Burnum and growing importance of Skradin as the main transit center.⁵⁰ Direct evidence in that regard can be found in many shipwrecks and remains of ship cargo around the Šibenik islands and in the Channel of St Anthony,⁵¹ testifying to presence of maritime corridors back from prehistory. Thus remains of prehistoric pottery have been recently found at the very entrance to the Channel of St Anthony, on the seabed near Ročni rock.⁵² The trade continued in the Hellenistic period, after Greek colonies had been founded on the eastern Adriatic islands. Hellenistic relief pottery and sherds of Greco-Italic amphorae, as well as Corinthian B amphorae are found at the hillfort settlements of Velika Mrdakovica and Dragišić.⁵³ Greco-Italic amphorae, originally made in Sicily and in the south of the Apennine Peninsula were probably produced also in Vis (Issa).⁵⁴ They were found

⁵⁰ M. GLAVIČIĆ, Ž. MILETIĆ, 2011, 145-147.

⁵¹ Vidi u: I. KONCANI UHAČ, 2007.

⁵² Ovaj podatak još nije objavljen, a informaciju o pronalasku nekoliko desetaka ulomaka prapovijesne keramike kod hridi Ročni na samom ulasku u Kanal sv. Ante dala mi je voditeljica podmorskog arheološkog istraživanja iz 2019. godine Vesna Zmajić Kralj. Pronađena keramika ne može se preciznije datirati od okvirne kronološke odrednice brončano – željezno doba.

⁵³ Z. BRUSIĆ, 1999, 9, 16, 61-66, T. 1-3, 6-10, 58, 81-83, 85; M. KATIĆ, 2005, 53-54; L. ŠEŠELJ, M. ILKIĆ, 2015, 422; T. BRAJKOVIĆ, 2018, 45 i bilj. 24.

⁵⁴ M. KATIĆ, 2005, 51-52.

⁵⁰ M. GLAVIČIĆ, Ž. MILETIĆ, 2011, 145-147.

⁵¹ Vidi u: I. KONCANI UHAČ, 2007.

⁵² This information has not been published yet. We have been informed about the discovery of several dozens of prehistoric potsherds near Ročni rock at the very entrance to the Channel of St Anthony by Vesna Zmajić Kralj, leader of the underwater archaeological excavations in 2019. Recovered pottery cannot be dated more precisely than the broad chronological determinant of the Bronze – Iron Ages.

⁵³ Z. BRUSIĆ, 1999, 9, 16, 61-66, T. 1-3, 6-10, 58, 81-83, 85; L. ŠEŠELJ, M. ILKIĆ, 2015, 422; M. KATIĆ, 2005, 53-54; T. BRAJKOVIĆ, 2018, 45 and note 24.

⁵⁴ M. KATIĆ, 2005, 51-52.

MGS IV (3. – 2. stoljeće prije Krista), dok je najmlađi tip grčko-italske amfore s početka 2. stoljeća prije Krista nađen u podmorju otočića Oblika.⁵⁵ Druga grčka kolonija Faros mjesto je proizvodnje amfora tipa Korint B koje su u velikoj količini utvrđene i kao teret potopljenog broda kod Žirja.⁵⁶ Navedeni materijalni dokazi sugeriraju rutu koja je od Fara i Ise išla šibenskim akvatorijem i rijekom Krkom prema unutrašnjosti. To je tek jedan od mnogobrojnih trgovačkih pravaca evidentiranih na Jadranu. Od prapovijesti do antike Jadran se preplovljavao transverzalnim i longitudinalnim rutama – po otvorenom moru, među otocima i uz obalu.⁵⁷ Šibenski otoci, koji se u pravilu pružaju u smjeru sjeverozapad-jugoistok i tvore žirjanski, kaprijski, zmajanski, zlarinski i šibenski kanal dio su međuotočnog plovnog puta i iako kao i Kanal sv. Ante pružaju mnoga sigurna sidrišta, nisu lišeni opasnosti koje dolaze naglom promjenom vremenskih uvjeta. Maritimne sposobnosti antičkih brodova omogućavale su plovidbu niz vjetar. Posebno se, tijekom ljetnih mjeseci, kad se navigacija preporučivala, koristio kopnenjak, blago jugo, maestral i zmorac.⁵⁸ Na istočnu se obalu vjerojatno uplovljavalo s dna zaljeva iz pravca sjeverozapada.⁵⁹ Posebno se moralo paziti na nagle udare juga ili bure te na pličine i hridi. Stoga je moguća ruta prema šibenskim otocima išla kroz Pašmanski kanal, duž jugozapadne strane otoka Murtera.⁶⁰ Srednji Jadran kojem je na jugu rijeka Krka, prostor je najujednačenijeg puhanja maestrala, ali i, uz senjsku okolicu, područje s prosječno najjačim vjetrovima.⁶¹ Stoga nije iznenađujući broj havarija na šibenskom području. Najveći broj njih pripada 1.

⁵⁵ I. KONCANI UHAČ, 2007, 362–363.

⁵⁶ M. KATIĆ, 2005, 52; I. RADIĆ ROSSI, 2017, 17–22.

⁵⁷ Z. BRUSIĆ, 1970, 550, 559, 561; S. GLUŠČEVIĆ, 1994, 32; I. KONCANI UHAČ, 2007, 370–371; T. MARELIĆ, 2016, 221–222, 228.

⁵⁸ Z. BRUSIĆ, 1970, 557; T. MARELIĆ, 2016, 216, 221, 225.

⁵⁹ T. BILIĆ, 2012, 92; T. MARELIĆ, 2016, 224–225.

⁶⁰ Z. BRUSIĆ, 1970, 551; Z. BRUSIĆ, M. JURIŠIĆ, Ž. KRNEČEVIĆ, 2001, 21.

⁶¹ <http://peljar.cvs.hr/handbook.php>; T. BILIĆ, 2012, 91; T. MARELIĆ, 2016, 218, 222–223.

at several underwater sites in this region: at Žirje – type MGS V (4th – 3rd c. BC), near the islet of Veliki Kamešnjak - type MGS IV (3rd – 2nd c. BC) while the youngest type of Greco-Italic amphora from the beginning of the 2nd c. BC was found on the seabed near the islet of Oblik.⁵⁵ The second Greek colony of Pharos was the place of production of the Corinthian B amphorae that were found in large amount as cargo of a ship that sank near Žirje.⁵⁶ Mentioned material evidence suggests a route that led from Pharos and Issa through the Šibenik maritime zone and the Krka river towards the interior. This is only one of many trade routes recorded in the Adriatic. From prehistory to antiquity the Adriatic was crossed via transversal and longitudinal routes – in the open sea, between the islands and along the coast.⁵⁷ The islands of Šibenik that mostly spread in NW – SE direction and create the channels of Žirje, Kaprije, Zmajan, Zlarin and Šibenik are a part of international naval route, and although they offer many safe anchorage sites like the Channel of St Anthony, they can be dangerous in inclement weather conditions. Maritime characteristics of ancient ships enabled sailing downwind. In summer months, when navigation was advisable, local winds (*kopnenjak*, mild *jugo*, *maestral* and *zmorac*) were used for sailing.⁵⁸ Eastern coast was probably sailed into from the bottom of the bay from the northwest.⁵⁹ Sailors had to pay attention to sudden blows of *jugo* or *bura* winds and shallows and cliffs. Therefore possible route towards the Šibenik islands went along southwestern side of the island of Murter.⁶⁰ Central Adriatic that is bordered by the Krka river in the south, is

⁵⁵ I. KONCANI UHAČ, 2007, 362–363.

⁵⁶ M. KATIĆ, 2005, 52; I. RADIĆ ROSSI, 2017, 17–22.

⁵⁷ Z. BRUSIĆ, 1970, 550, 559, 561, S. GLUŠČEVIĆ, 1994, 32; I. KONCANI UHAČ, 2007, 370–371; T. MARELIĆ, 2016, 221–222, 228.

⁵⁸ Z. BRUSIĆ, 1970, 557; T. MARELIĆ, 2016, 216, 221, 225.

⁵⁹ T. BILIĆ, 2012, 92; T. MARELIĆ, 2016, 224–225.

⁶⁰ Z. BRUSIĆ, 1970, 551; Z. BRUSIĆ, M. JURIŠIĆ, Ž. KRNEČEVIĆ, 2001, 21.

stoljeću prije Krista i 1. stoljeću poslije Krista. Istovremeni materijal s tih brodoloma, kao i onaj evidentiran na naselju Velike Mrdakovice, posebno onaj iz 1. stoljeća poslije Krista govori nam o trgovačkim vezama sa svim krajevima Carstva.⁶² Glavnina predmeta ipak stiže iz sjeverne Italije kojoj je Akvileja glavni tranzitni centar. Ona je, čini nam se logično, bila ishodište za ogledala prema tipologiji G. Lloyd Morgan grupe A i K s obzirom na proizvodne centre koji gravitiraju toj luci, a vjerojatno i za ogledalo pod kat. br. 3.

ZAKLJUČAK

Iako su, statistički gledano, utilitarni i građevinski predmeti nove ere dolazili iz svih krajeva Carstva, prostor koji se zastupljenošću importiranog materijala svakako izdvaja je onaj sjeverne Italije. Prvo je stoljeće na Velikoj Mrdakovici vrijeme promjena. Rekonstrukcije i/ili prenamjene prostora i bedema vidljive na arhitekturi i količinama *Pansiane* sugeriraju nove potrebe i želje tamošnjeg stanovništva koje održava još uvijek živu trgovinu s brodovima koji plove Krkom. Rijeka Krka uz koju se nalazi niz prapovijesnih lokaliteta zasigurno je dosta rano postala jedan od ključnih pravaca razmjene kulturnih dobara prema unutraš-

⁶² Dosad je dr. sc. Zdenko Brusić, među ostalim, i nekadašnji kustos Muzeja grada Šibenika i prvi istraživač Velike Mrdakovice sustavno obradio helenističku reljefnu keramiku i proizvode terra sigilate s Velike Mrdakovice u više publikacija. Ovdje izdvajamo naslove: Helenistička reljefna keramika u Liburniji, *Diadora*, 10, 1988, 19–63; Reljefna sjevernoitalska terra sigilata iz Liburnije, *Diadora*, 11, 1989, 93–158; Italska terra sigilata u Liburniji, *Diadora*, 12, 1990, 79–105; *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, BAR International Series 817, Archaeopress, Oxford, 1999. Autor ovog članka u nekoliko je objava iznio rezultate posljednjih istraživanja mrdakovičke nekropole: T. BRAJKOVIĆ, 2014; T. BRAJKOVIĆ, 2014a; T. BRAJKOVIĆ, 2018, na kojoj su utvrđeni i proizvodi južnogalske proizvodnje. Ranije trgovačke veze Velike Mrdakovice sa sjevernom Afrikom i Sicilijom u okviru šireg liburnskog prostora, te sa sjevernom i srednjom Italijom, vjerojatno i s Levantom tijekom ranog principata bit će objavljene u zborniku *Vodice kroz povijest* (skup je održan u svibnju 2019.) te u Zborniku radova s 4. Međunarodnog arheološkog kolokvija u Crikvenici održanom u studenome 2017.

the area marked by the most favourable *maestral* wind, but it is also the area, alongside the Senj surroundings, with the strongest winds.⁶¹ Therefore the number of shipwrecks in the Šibenik region is not surprising, mostly dating to the 1st c. BC and the 1st c. AD. Coeval material from these shipwrecks, as well as the finds recorded at the settlement of Velika Mrdakovica, in particular the ones dating to the 1st century AD, illustrate trade connections with all parts of the Empire.⁶² However, the majority of objects came from northern Italy where Aquileia was the main transit center. It seems to be logical starting point of the mirrors belonging to groups A and K in G. Lloyd Morgan's typology, considering the production centers that gravitate to this port, and probably also for the mirror under Cat. no. 3.

CONCLUSION

Although in statistical terms utilitarian objects and building material in the Common Era came from all parts of the Empire, the

⁶¹ <http://peljar.cvs.hr/handbook.php>; T. BILIĆ, 2012, 91; T. MARELIĆ, 2016, 218, 222–223.

⁶² So far dr. sc. Zdenko Brusić, former curator of the Šibenik City Museum and the first researcher of Velika Mrdakovica systematically analyzed Hellenistic relief pottery and *terra sigillata* finds from Velika Mrdakovica in several publications, some of which are: Helenistička reljefna keramika u Liburniji (*Hellenistic Relief Pottery in Liburnia*), *Diadora*, 10, 1988, 19–63; Reljefna sjevernoitalska terra sigilata iz Liburnije (*Relief Northern Italic Terra Sigillata from Liburnia*), *Diadora*, 11, 1989, 93–158; Italska terra sigilata u Liburniji (*Italic Terra Sigillata in Liburnia*), *Diadora*, 12, 1990, 79–105; *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, BAR International Series 817, Oxford: Archaeopress, 1999. The author of this paper published the results of the last excavations of the Mrdakovica necropolis in several papers: T. BRAJKOVIĆ, 2014; T. BRAJKOVIĆ, 2014a; T. BRAJKOVIĆ, 2018 when south Gaulish products were documented. Earlier trade connections of Velika Mrdakovica with northern Africa and Sicily within wider Liburnian region, and with northern and central Italy, probably also with Levant in the early Principate will be published in the miscellany "Vodice kroz povijest" (*Vodice through history*) of a conference held in May 2019, and in the miscellany of papers from the 4th International Archaeological Colloquium in Crikvenica held in November 2017.

njosti istočnog Jadrana. Fino stolno posuđe, staklene čaše, kozmetički pribor itd. svakako su nešto bez čega se moglo živjeti, no želja za lijepim i mogućnost da ga se kupi govore o višku kapitala i prosperitetu društva – o potrebi za luksuzom, a upravo toj kategoriji pripadaju i rimska ogledala. Njihovi najpopularniji tipovi (prema tipologiji G. Lloyd Morgan grupa A i K) istovremeni su. Zbog disperzije diljem Carstva često se nazivaju provincijskima, no područja najveće zastupljenosti su – sjeverna Italija i Nijmegen (*Ulpia Noviomagus Batavorum*). Malo četvrtasto i perforirano kružno ogledalo vrlo vjerojatno dolaze iz neke od radionica sjeverne Italije, kao i većina mrdakovičkog uvezenog materijala. Luksuznijem ogledalu – ručki iz prostorije P 10 teško je odrediti provenijenciju. Razmjena dobara, u ovom slučaju ogledala, bila je skoro globalna. U tom kontekstu moramo spomenuti i skardonitansko četvrtasto ogledalo koje vjerojatno dolazi iz radionica s Crnog mora. Na isti način kao i drugi, i stanovništvo Velike Mrdakovice koristi se prometnim rutama, u ovom slučaju rijekom Krkom, koja je za trajanja vojnog logora u Burnumu jedan od najprometnijih trgovačkih pravaca na istočnom Jadranu. Tim su putem zasigurno došla i navedena tri ogledala.

area that definitely stands out with regard to quantity of imported material is northern Italy. The first century in Velika Mrdakovica is the time of changes. Reconstructions and/or reuse of space and walls visible in architectural remains and amount of the *Pansiana tegulae* suggest new needs and wishes of the population that still enjoyed the products of lively trade owing to ships sailing in the Krka river. A number of prehistoric sites along this river indicate that quite early it became one of key routes for the exchange of cultural goods with the interior of the eastern Adriatic. Fine tableware, glass beakers, cosmetic accessories, etc. are definitely something one could live without, but desire to own something beautiful and possibility to buy it illustrate capital surplus and social prosperity – the need for luxury, which is exactly the category to which Roman mirrors belong. The most popular types (in typology by G. Lloyd Morgan groups A and K) are coeval. Due to dispersion across the Empire, they are often referred to as provincial, but they are most common in northern Italy and Nijmegen (*Ulpia Noviomagus Batavorum*). Small square mirror and perforated round specimen probably originate from some of northern Italic workshops, as most imported material found in Velika Mrdakovica does. Provenance of the more luxurious mirror – handle from room P 10 is more difficult to determine. The exchange of goods, in this case mirrors, was almost global. In that context we have to mention the Scardonitan square mirror that was probably produced in the Black Sea workshops. The population of Velika Mrdakovica used transport routes just like other communities, in their case the Krka river, that became one of the most heavily used trade routes in the eastern Adriatic during functioning of the military camp in Burnum. This was the route through which the mentioned three mirrors reached Velika Mrdakovica.

Translation: Marija Kostić

KATALOG PREDMETA⁶³**Kat. br. 1****Inventarni broj:** MGŠ 21407**Nalazište:** Velika Mrdakovica – nekropola, sonda 3, kvadrant C 1, grob NG 2

Dimenzije: visina: 5,15 cm; širina: 4,48 cm; debljina: 0,6 cm

Materijal: neutvrđeno

Opis: Nepotpuni četvrtasti zrcalni pravokutnik. Zrcalni pravokutnik je sačuvan, iako spojen od četiriju odvojenih komada, gotovo u cjelini. Rubovi su odlomljeni po prethodno pravokutno urezanoj liniji čiji se segment vidi na donjem dijelu pravokutnika, na mjestu gdje je ostao špic koji kao da sugerira namjenu fiksiranja za neku površinu, moguće izrađenu od organskog materijala. Ovdje trebamo isključiti ručku jer ih ovaj tip ogledala nije imao.

Datacija: 1. – 2. stoljeće poslije Krista

Objavljeno u: T. BRAJKOVIĆ, 2014, 12, Sl. 5

Kat. br. 2**Inventarni broj:** MGŠ 21494**Nalazište:** Velika Mrdakovica – neselje, prostorija P 12

Dimenzije: polumjer: 4,7 – 4,8; debljina: 0,17 – 0,21 cm

Materijal: bronca

Opis: Ulomak zrcalnog diska. Prednja strana je uglačana, s tragovima korozije. Na stražnjoj strani nalazi se pet, na različitim udaljenostima urezanih, koncentričnih kružnica. Rub je perforiran s malim, gusto raspoređenim, kružnicama. Preostalo ih je 13 (trinaest), a zadnje dvije od ostatka dijeli naknadno zalemljeni trn ručke.

Datacija: 1. stoljeće poslije Krista

Neobjavljeno

Kat. br. 3**Inventarni broj:** MGŠ 21495**Nalazište:** Velika Mrdakovica – neselje, prostorija P 10

Dimenzije: visina ručke: 15,6 cm; ukupna vis.:

⁶³ Fotografije u Katalogu: T. Brajković.CATALOGUE⁶³**Cat. no. 1****Inventory number:** MGŠ 21407**Site:** Velika Mrdakovica – necropolis, probe 3, quadrant C 1, grave NG 2

Dimensions: height: 5.15 cm; width: 4.48 cm; thickness: 0.6 cm

Material: undetermined

Description: Incomplete mirror rectangle, preserved almost fully, though conjoined of four separate pieces. Edges were broken off on the previously incised rectangular line whose segment is visible on the lower part of the rectangle, at a spot where a point was left that seems to suggest attaching to a certain base, possibly made of organic material. Handles can be excluded in this case as this type did not have them.

Dating: 1st – 2nd c. AD

Published in: T. BRAJKOVIĆ, 2014, 12, Fig. 5.

Cat. no. 2**Inventory number:** MGŠ 21494**Site:** Velika Mrdakovica – settlement, room P 12

Dimensions: radius: 4.7 – 4.8; thickness: 0.17 – 0.21 cm

Material: bronze

Description: Fragment of a mirror disc. Front side is polished, with corrosion traces. On the back side five concentric circles are incised at different distances. Edge is perforated with small, densely distributed circles, of which thirteen have been preserved, and the last two are divided from the rest by subsequently soldered handle tang.

Dating: 1st c. AD

Unpublished

Cat. no. 3**Inventory number:** MGŠ 21495**Site:** Velika Mrdakovica – settlement, room P 10

Dimensions: handle height: 15.6 cm; total

⁶³ Photos in the Catalogue: T. Brajković.

18 cm; maks. širina: 14,4 cm

Materijal: bronca, željezo, srebro

Opis: Sačuvana je držak ogledala s krakovima za nasad zrcalnog diska. Stražnji je dio zaravanan s ostatkom slomljenog vitičastog držača kojim se fiksirao zrcalni disk, dok je prednja strana bogato ukrašena figuralnim, vegetabilnim i geometrijskim motivima, a na hvatištu je presjeka leće. Dno je hvatišta dekorirano plastično izvedenim cvjetištem iz kojeg izvire dva uska okomita lista čiji su završetci naglašeni inkrustiranim srebrnim kuglicama promjera 1,5 – 2 mm. Ispala srebrna kuglica iste veličine bila je upotrijebljena i za antitetički postavljen list, vjerojatno hrasta s vidljivom korodiranom trakom željeza po sredini. S gornje ga strane flankira srebrni geometrijski ukras izveden u vidu deset okomitih rebara. Poviše su simetrično postavljene vitice čiji se završni izdanci spajaju na geometrijski ukras, dok im je na vrhu inkorporiran srcoliki ukras. Oblik vitica istovjetan je obliku tijela i repova dvaju dupina koji rese završetke krakova ogledala. Dupini su pak prikazani vjerno, s nizom anatomskih detalja (oči naglašene srebrnim kuglicama, naznačeni ušni otvori, gornja i donja čeljust) i ureza koji pojačavaju dojam naturalizma

Datacija: 1. stoljeće poslije Krista

Neobjavljeno

height: 18 cm; max. width: 14.4 cm

Material: bronze, iron, silver

Description: Mirror handle is preserved with arms for attaching mirror disc. Back part is flattened with part of broken tendril-shaped device that fixed mirror disc while front side was richly adorned with figural, vegetal and geometric motifs. Cross-section of the grip is lenticular. Grip base was decorated by plastically rendered flower cup and two vertical leaves protruding out of it. Their terminals are adorned by encrusted silver globules with diameter of 1.5 – 2 mm. Lost silver globule of the same size was used for antithetically placed leaf, probably of an oak with visible corroded strip of iron in the middle. It is flanked on the upper side by a silver geometric ornament in shape of ten vertical ribs. Above them are symmetrically placed tendrils whose terminals join with geometrical ornament, while heart-shaped decoration is incorporated in their top. Tendril shape follows the shape of bodies and tails of two dolphins that adorn the terminals of mirror arms. Dolphins were portrayed faithfully, with many anatomical details (eyes emphasized with silver globules, ear openings depicted, as well as upper and lower jaw) and incisions that enhance naturalistic impression.

Dating: 1st c. AD

Unpublished

Kat. br. 3b

LITERATURA / REFERENCES

- ALIHODŽIĆ, T., 2019. – Timka Alihodžić, *Ispričat ću ti priču / Let me tell you a story*, Katalog izložbe, Arheološki muzej u Zadru, Zadar.
- BILIĆ, T., 2012. – Tomislav Bilić, Smjer vjetrova – jedan od problema u antičkoj plovidbi Jadranom, *Pomorstvo*, 26 (1), Rijeka, 81–93.
- BÓZSA, A., 2013. – Anikó Bózsa, Roman Mirrors from a Private Collection in the Hungarian National Museum, *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*, Ser. 3, No. 1, Budapest, 21–44.
- BÓZSA, A., 2017. – Anikó Bózsa, Instruments of Beauty Care from the Hungarian part of Pannonia, *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*, Ser. 3, No. 5, Budapest, 423–438.
- BRAJKOVIĆ, T., 2014. – Toni Brajković, *Velika Mrdakovica, rezultati najnovijih arheoloških istraživanja (2011. – 2013.) / Velika Mrdakovica, Results of the Latest Archaeological Research (2011 – 2013)*, Katalog izložbe, Pučko otvoreno učilište, Vodice.
- BRAJKOVIĆ, T., 2014a – Toni Brajković, Stakleni pužoliki riton s liburnsko – rimske nekropole Velike Mrdakovice kod Šibenika / Glass Snail-Shaped Riton from the Liburnian Roman Necropolis in Velika Mrdakovica near Šibenik, *Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 28. – 29. listopada 2011.* (ur./eds.: G. Lipovac Vrkljan, B. Šiljeg, I. Ožanić Roguljić, A. Konestra), Institut za arheologiju – Muzej grada Crikvenice, Crikvenica, 357–366.
- BRAJKOVIĆ, T., 2018. – Toni Brajković, Ritual ukopa na nekropoli Velike Mrdakovice / Burial Rituals at the Necropolis of Velika Mrdakovica, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 5, Zadar, 31–63.
- BRUSIĆ, Z., 1970. – Zdenko Brusić, Problemi plovidbe Jadranom u prethistoriji i antici, *Pomorški zbornik*, 8, Zadar, 549–568.
- BRUSIĆ, Z., 1999. – Zdenko Brusić, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, BAR International Series 817, Archaeopress, Oxford.
- BRUSIĆ, Z., JURISIĆ, M., KRNČEVIĆ, Ž., 2001. – Zdenko Brusić, Mario Jurišić, Željko Krnčević, *Blago šibenskog podmorja*, Katalog izložbe, Županijski muzej, Šibenik.
- CAMBI, N. 2005. – Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Književni krug, Split.
- CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A., 1983. – Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Riječnik simbola*, Matica hrvatska, Zagreb.
- DOBRUNA-SALIHU, E., 2006. – Exhlale Dobruna-Salih, Prikaz ženskog pribora i oruđa na nadgrobnim spomenicima rimskog doba u Dardaniji, *Histria Antiqua*, 14, Pula, 49–63.
- GLAVIČIĆ, M., MILETIĆ, Ž., 2011. – Miroslav Glavičić, Željko Miletić, Nekoliko novih antičkih spomenika iz Skradina / Several New Antique Monuments from Skradin, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104, Split, 113–150.
- GLUŠĆEVIĆ, S., 1994. – Smiljan Glušćević, Brodolomi na Jadranu u antici i srednjem vijeku, *Adrias*, 4/5, Split, 13–31.
- GREGAREK, H., 1997. – Heike Gregarek, Der Hildesheimer Silberfund, *Das Haus lacht vor Silber. Die Prunkplatte von Bizerta und das römische Tafelgeschirr*, Kataloge des Rheinischen Landesmuseums Bonn, Bd. 8, Rheinland-Verlag, Köln – Bonn, 91–98.
- HITZL, K., TÜBINGEN, K. N., 1997. – Konrad Hitzl, Kai Nehmann Tübingen, Zwei Spiegelgriffe im Hildesheimer Silberfund (Inventarnummer Antikensammlung Berlin: Misc. 3779, 42/43), *Der Hildesheimer Silberfund: Original und Nachbildung vom Römerschatz zum Bürger-*

- stolz* (ur./eds.: M. Boetzkes, H. Stein, Ch. Weisker), Roemer-Museum Hildesheim, Hildesheim, 199–204.
- IVČEVIĆ, S., 2002. – Sanja Ivčević, Kozmetički pribor, *Longae Saloniae I*, 327–348 i *Longae Saloniae II*, 156–161 (ur./ed.: E. Marin), Arheološki muzej u Splitu, Split.
- IVČEVIĆ, S., 2002a. – Sanja Ivčević, Predmeti za šivanje, tkanje i pređenje, *Longae Saloniae I*, 469–482 i *Longae Saloniae II*, 212–216 (ur./ed.: E. Marin), Arheološki muzej u Splitu, Split.
- IVČEVIĆ, S. 2006. – Sanja Ivčević, Uporabni predmeti prikazani na nadgrobnim spomenicima iz Salone, *Histria Antiqua*, 14, Pula, 133–150.
- KATIĆ, M., 2005. – Miroslav Katić, Proizvodnja kasnih korintskih B amfora u Farosu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 51–59.
- KONCANI UHAČ, I., 2007. – Ida Koncani Uhač, Transport vina i ulja u šibenskom akvatoriju kroz antiku, *Histria Antiqua*, 15, Pula, 361–376.
- LLOYD MORGAN, G., 1977. – Glenys Lloyd Morgan, *The Typology and Chronology of Roman Mirrors in Italy and the North Western Provinces, with Special Reference to the Collections in the Netherlands*, University of Birmingham, Birmingham.
- MARELIĆ, T., 2016. – Tome Marelić, Utjecaj vjetra na organizaciju jedrenjačke plovidbe na hrvatskom dijelu Jadrana / Wind Influence on Sailing Ship Navigation Across Croatian Part of Adriatic Sea, *Geoadria*, 21 (2), Zadar, 211–236.
- MAYER OLIVÉ, M., 2019. – Marc Mayer Olivé, Siempre te verás distinto. *Quotiens te in speculo videris alterum: speculum en la literatura latina, La visión espejular. El espejo como tema y como símbolo*, Calambur Editorial, Barcelona.
- MIHAJLOVIĆ, V. D., 2011. – Vladimir D. Mihajlović, Adultery in the Mirror: Roman Mirror from Viminacium, Myth, Moral and Rite(s) of Passage, *The Serbian Society for Ancient Studies*, Vol. 5, Beograd, 178–193.
- MOYER, A. C., 2012. – Alexandra Caroline Moyer, *Deep Reflection: An Archaeological Analysis of Mirrors in Iron Age Eurasia*, PhD Thesis, University of Minnesota.
- NIEMEYER, B., 2018. – Barbara Niemeyer, *Römische Silberschätze: 150 Jahre Hildesheimer Silberfund*, WBG Theiss, Darmstadt.
- NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, B., 2012. – Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Distribution of Roman Mirrors in Scandinavia and in the Crimea – the Differences and Similarities (Against the Distribution of Roman Mirrors in the European Barbaricum), The Younger Generation, *Akten des ersten Lublin-Berliner Doktorandenkolloquiums am 09. – 10. 06. 2010. in Lublin* (ur./ed.: P. Łuckiewicz), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodpwskiej, Lublin, 181–342.
- PEDIŠIĆ, I., 1998. – Ivan Pedišić, *Skradin – Maraguša: novija istraživanja*, Katalog izložbe, Županijski muzej – Grad Skradin, Šibenik – Skradin.
- RADIĆ ROSSI, I., 2017. – Irena Radić Rossi, Amfore tipa Korint B iz hrvatskog podmorja, *AdriAmphorae. Amfore kao izvor za rekonstrukciju gospodarskoga razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja* (ur./eds.: G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, A. Konestra), Institut za arheologiju, Zagreb, 13–25.
- RIHA, E., 1986. – Emilie Riha, Spiegel, *Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*, Römermuseum Augst, Augst, 11–16, 116–118.
- STERN, W. B., 1986. – Willem B. Stern, Metallanalytische Untersuchungen an Spiegelfragmenten, *Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*, Römermuseum Augst, Augst, 16–19.
- ROTH-RUBI, K., 1977. – Katrin Roth-Rubi, Zur Typologie römischer Griffspiegel, *Extrait du*

- Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, 46e année, Bruxelles, 31–41.
- ŠEŠELJ, L., ILKIĆ, M., 2015. – Lucijana Šešelj, Mato Ilkić, Maritime Trade in the Pre-Roman Period in the Eastern Adriatic: a Preliminary Report on a Ceramic and Numismatic Evidence in Liburnia, *AdriAtlas et l'histoire de l'espace adriatique du VIe s. a.C. au VIIIe s. p.C.* (ur./eds.: Y. Marion, F. Tassaux), Ausonius, Bordeaux.
- TAYLOR, R., 2008. – Rabun Taylor, The Mirror of Dionysus, *The Moral Mirror of Roman Art*, Cambridge University Press, New York, 90–136.
- TREISTER, M. J., 1994. – Michail Ju. Treister, Italic and Provincial-Roman Mirrors in Eastern Europe, *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen* (ur./ed.: J. Ronke), Konrad Theiss, Stuttgart, 417–427.
- WIESELER, F., 1868. – Friedrich Wieseler, *Der Hildesheimer Silberfund*, Bonn.

